

Magyar Zoltán

A Magyar Történeti Mondák Archívuma. Egy tudományos szintézis adatbázisának objektív feltételei

A nemzetközi folklorisztika egyik fő feladata immár több mint száz esztendeje a különböző népköltészeti katalógusok (típus- és motívumindexek) összeállítása (Azzolina 1987, Jason 2000). E többnyire műfaji keretekben megvalósuló kézikönyvek főként nemzeti alapon jöttek létre, de néhány nemzetek feletti mű is elkészült (lásd elsősorban AaTh, ATU, ThMot). A nemzeti mesekatalógusok sokaságával ellentétben a másik meghatározó prózaepikai műfaj, a monda esetében alig néhány, kötetnyi terjedelmű tudományos rendszerezés készült el, azok is túlnyomórészt hiedelemmonda katalógusok.

Az 1960-as évek elején az európai mondakatalogizálás összehangolására, műfaji-tematikai struktúrájának kialakítására összehívott ISFNR-konferenciák hatására felgyorsultak ugyan e munkálatok (Dömötör 1964: 166), azonban néhány ígéretes előfordulást, illetve tanulmányok keretében közreadott vázlatot, részletet leszámítva érdemi előre lépés nem történt e tekintetben.¹ A valóban elkészült, monografikus igényű művek elkészítésében – mint sok más területen is – a skandináv folklorisztika járt élen. Lauri Simonsuuri finn hiedelemmonda katalógusa volt az első olyan kézikönyv, amely átfogó igénnyel tudta bemutatni egy nép narratív tradícióinak ezen szegmensét (Simonsuuri 1961) – e a könyvön alapul a Marjatta Jauhiainen ál-

1 Az európai mondaanyag rendszerezése már az ISFNR 1962-es antwerpeni alakuló ülésének is központi témája volt (Dégh 1963). Az ISFNR következő, 1963-as budapesti tanácskozásán fő napirendi pontként továbbra is a monda műfaja, jelesül a nemzetközi mondakatalógus kérdése szerepelt. A tanácskozás résztvevői körében nagy érdeklődést keltettek a kelet-európai országokból érkezett kutatók előadásai, mivel azok még széleskörűen gyűjthető, élő és kiterjedt mondaanyagról számoltak be, ami egyben azt a lehetőséget is felvillantotta, hogy ezen országokban még a mondák társadalmi szerepére, alakulásukra, az előadókra vonatkozó megfigyelések és kutatások is elvégezhetőek (Dömötör 1964). E budapesti tanácskozás fő eredménye az volt, hogy immár konkrét tervek kidolgozására is sor került (*Acta Ethnographica* XIII., 1964: 131): a résztvevők egyetértettek abban, hogy a nemzetközi katalógus a regionális és nemzeti rendszerezési munkálatok során szerzett tapasztalatokon alapulna majd, lehetőséget biztosítva általa a nemzetközi párhuzamok, vándormotívumok, illetve az etnikus specifikumok kimutatására. A javaslat, melyet egy kijelölt bizottság dolgozott ki, csak a fő tematikai egységeket vázolta fel, az alcsoportokat viszont nem határozták meg, lehetőséget adva arra, hogy azokat a helyi jegyeknek és törvényszerűségeknek megfelelően a nemzeti és regionális katalógusok készítői maguk dolgozzák ki majd.

tal 1998-ban megjelentetett, bővített és átdolgozott katalógus is (Jauhiainen 1998). Jelentős szakmai visszhangot keltett, és többek által követendő mintának ajánlott mű Reidar Th. Christiansen *Migratory Legends* című műve, amely a norvég mondaanyag tudományos regisztere (Christiansen 1958), bár megjegyzendő, hogy túlnyomórészt és alapvetően e kötet is a hiedelemanyagot dolgozza fel. Viszonylag szűk körű és kisszámú adatbázis (kb. 10000 szöveg) alapján készült el a magyar hiedelemmonda katalógus is (Bihari 1980), amely megfelelő alapot nyújt ugyan az ebbe az alműfajba tartozó folklórszövegek megismeréséhez, azonban az utóbbi évtizedek intenzív folklórgyűjtései és archiválási munkálatai következtében mára elavultnak mondható, és a finn példához hasonlóan jelentős átdolgozásra és kiegészítésre szorul. Az utóbbi években jelent meg Bengt af Klintberg svéd mondakatalógusa (Klintberg 2010), amely talán a legközelebb visz e műfaj teljes spektrumának a rendszerbe foglalásához, (az ír Bo Almquist javaslata szerint ez a mű az, ami az európai mondakutatók számára érvényes mintát jelenthetne – Almquist 2011: 24–27), véleményem szerint azonban még e valóban kiváló munka sem, hiszen bár e könyvnek több markáns történeti és kultúrtörténeti jellegű fejezete van, kétharmad részben e katalógusban is a hiedelemmondák dominálnak (Klintberg 2010: 27–340). Mellesleg e kötet esetében a hivatkozott adatbázis sem tűnik kiemelkedően nagyknak, aminek legfőbb oka az, hogy a szerzői szándék értelmében e katalógus csak fabulátokat tartalmaz (Klintberg 2010: 12).

Összegezve tehát előljáróban leszögezhető, hogy egy gazdag szövegbázison alapuló, műfajilag átfogó igényű mondakatalógus máig sem készült el, a történeti mondák katalógusa pedig még egyetlen európai nemzet esetében sem. A csekély számú kivételek sorában említhető egy-egy részterület típus- és motívumindexe, utalhatok a Byrd Howell Granger által összeállított arizonai kincsmondák katalógusára (Granger 1977), a korair szentek legendáit áttekintő publikációra (Bray 1992), valamint az ír példát mintának tekintő korai magyar szentek legendáinak katalógusára (Magyar 2009, 2010), továbbá egy jeles történeti hős narratív hagyománykörének típusmutatójára (Magyar 2017a).² Ezek azonban csak egy-egy részterület/alműfaj/témacsoport tudományos feldolgozásai, s mint említettem, monografikus igényű mondakatalógus a nemzetközi folklorisztikában máig sem létezik.³ Ennek oka a változatos történelemmel, és ebből adódóan változatos történelmi és kultúrtörténeti tradíciókkal rendelkező nemzetek esetében a tudatosan összegyűjtött és archivált adatbázis

2 További kisebb tematikus csoportok típusmutatója a magyar folklór alapján: eszkatológikus mondák (Magyar 2013: 149–187), kegyképekről szóló mondák és mirákulumok (Magyar 2015: 237–274), egy ambivalens megítélésű népi hős mondái (Magyar 2017b: 996–997), a vallásküzdelmekről szóló mondák (Magyar 2017c: 71–108).

3 Mivel jelen tanulmány elsődrendűen nem a mondarendszerezés tudománytörténeti áttekintéséről és módszertanáról, hanem a katalogizáláshoz elengedhetetlenül szükséges adatbázis objektív feltételeiről szól, e lapokon nem teszek említést mindazon kisebb jelentőségű publikációkról, melyek egyes európai nemzetek történeti mondaanyagát, illetve annak egy szűk szeletét mutatják be. Egyebek mellett ilyen – többnyire csekély szövegbázis alapján összeállított – áttekintés ismert a finn, a lett, a litván, a holland, a német, a cseh és a bosnyák történeti mondahagyományról, illetve annak egy-egy szegmenséről.

hiánya. A történeti mondákban rendkívül gazdag magyar folklór esetében is ez volt eddig a fő akadály a tudományos rendszerezés elvégzésének (Magyar 2005: 363, 2007: 57).

Jelen tanulmány tulajdonképpen témájának választott fő tudományos kérdés is az: miként lehetséges olyan szövegbázist megteremteni, amely valós lehetőséget kínál a műfaji klasszifikáció monografikus igényű elvégzéséhez? E feladat egyébként még egy felkészült kutató esetében sem biztos, hogy reprezentatív lesz, hiszen egy népköltészeti katalógus megalkotásakor minden egyéb szempontnál fontosabb és előrébb való kérdés, hogy rendelkezésre áll-e olyan szövegbázis, amely valós lehetőséget kínál a műfaji klasszifikáció monografikus igényű elvégzéséhez, illetve hogy objektív okokból kifolyólag lehetséges-e egyáltalán egy ilyent megteremteni. Könnyen belátható, hogy egy meglévő vagy e célból létrehozott nagyszabású archívum nélkül még egy mégoly felkészült kutató esetében is felettébb kétséges, hogy a tudományos rendszerezés szakmailag igényes és valóban időtálló lesz-e. Ahhoz, hogy egy ilyen kézikönyv releváns és reprezentatív lehessen, mindenekelőtt egy olyan archívum szükséges, amely az ott őrzött népköltészeti alkotások számában (mennyiségileg) is megfelel a fenti jelzőnek, és korántsem mellékesen az adott műfaj földrajzi elterjedését és tipológiai változatosságát is képes érzékeltetni. Egy ballada-, mese- vagy hiedelemmonda katalógus esetében e három kritérium megléte esetén már jó eséllyel össze lehet állítani egy mérvadó nemzeti/regionális katalógust, a történeti mondák esetében azonban egyéb szempontok figyelembe vétele és objektív adottságok megléte is szükséges. A történeti monda hagyomány (és archívum) alapzata ugyanis maga az egyes nemzetek történelme és kultúrtörténete, amely számos aspektusában, nemzeti jellegében egymástól is rendkívül eltérő lehet. Mindenek előtt tehát megvizsgálandó, hogy melyek azok a szükségszerű (és optimális) adottságok, melyek részben vagy egészben elengedhetetlenek ahhoz, hogy egy nemzet folklór-repertoárja és szövegbázisa a történeti monda-kutatás és -rendszerezés számára kellőképpen gazdag és sokszínű lehessen. S mint látni fogjuk, ráadásul e tényezők némelyike/többsége eleve olyan adottság, amelyek hiánya jelentős mértékben szűkíti annak a lehetőségét, hogy egy történeti monda katalógus minden európai vagy Európán kívüli nép esetében igazán gazdag vonatkozó folklóranyagot mutathasson be. A meserepertoár vagy más epikus műfajok kiteljesedéséhez is szükséges persze számos speciális történelmi és kulturális feltétel, a kiterjedt történeti monda hagyomány etnogenezise azonban minden más narratív műfajnál rétegzettebb, valamint a különféle lokális vonásokkal és vonatkozásokkal minden más rokon műfajnál át-színezettebb.

Mik tehát azok az objektív kritériumok, melyeknek megléte vagy hiánya alapvetően meghatározza azt, hogy egy nemzeti kultúra szövegfolklórájában a történeti monda periférikus vagy jelentős, netán központi jelentőségű helyet foglal-e el:

1. Az adott nemzetnek (országnak) legyen nagy történelmi tudattal bíró (lehetőleg legalább ezer éves), saját írott forrásokkal dokumentált múltja, és történelme során legalább időlegesen önálló államisága, saját uralkodói, rétegzett társadalma.

2. Az adott nemzet (ország) legyen népességében és főként területileg viszonylag nagy vagy közepes méretű – az utóbbi adottság megléte esetén ugyanis megnő a földrajzi helyekhez fűződő helyi mondák szerepe.
3. Az adott ország/nemzet területének domborzati viszonyai legyenek változatosak. Legyenek hegyei, síkságai, dombvidékei, tarkítsák folyók, tavak, erdők, legyen tengerpartja – e geográfiai tényezők ugyancsak a helyi mondák kapcsán bírnak különös jelentőséggel.
4. Az adott ország/nemzet esetében maga a több évszázados/évezredes történelmi múlt is legyen változatos: részét képezzék győztes és elvesztett csaták, háborúk, a honvédelmi harc és az idegen megszállás éppúgy, mint forradalmak, parasztháborúk, vallásküzdelmek, netán polgárháború, és a többnyire a háborúkkal együtt járó járványok. És korántsem mellékesen a különféle háborúkkal összefüggésben a nemzeti múlt bővelkedjék olyan történelmi szereplőkben és helyi hősökben, akiket országosan vagy lokálisan már régtől fogva általános tisztelet övez.
5. A nagy és jelentős történelmi múlttal összefüggésben az adott országnak/nemzetnek legyen gazdag épített öröksége (várak, régi templomok, kolostorok, romok, történelmi hangulatukat őrző ódon városok, csárdák, alagutak stb.).
6. Az adott ország lehetőleg legyen többnemzetiségű. Akár máig folyamatosan az, akár úgy, hogy népességének egy jelentékeny hányadát az évszázadok folyamán beolvadt népcsoportok alkotják – lehetőséget teremtve arra, hogy a különféle kultúrák és kulturális elemek egymásra rétegződhessen, egymással keveredhessenek.
7. Az adott ország legyen vallásilag is vegyes: a lakosai között legyenek katolikusok, protestánsok, zsidók, netán ortodoxok is – szintén a különböző kulturális impulzusok miatt. És különös tekintettel: legyen az országban számottevő arányban katolikus vidéki lakosság, akiknek léte meghatározó a narratív szakrális tradíciók létrejöttében és elterjedésében (lásd: szentkultusz, búcsújáróhelyek).
8. Az adott nemzetnek/országnak legyen történelmi távlatban is rétegzett társadalma, és társadalmilag önmagában is rétegzett nemesség és parasztság mellett létezzen több évszázadra visszanyúló polgársága is – ugyanis a különböző társadalmi csoportok az egységes kulturális kód ellenére is igen gyakran különböző kulturális hagyományokat őriztek.
9. A történelmi monda hagyomány gazdagsága szempontjából előny, ha a paraszti polgárosulás, a népi írásbeliség elterjedése és a modern nemzettudat kialakulása egybeesett a felvilágosodás és főként a romantika korával (a 18. század vége–19. század első fele).
10. És végül (bár nyilván még számos további szempont is lehetséges): a népköltészeti tárgyú gyűjtemények kiadása viszonylag régebben (százötven–kétszáz éve) folyamatos legyen, lehetőséget teremtve történelmi távlatban is nagyobb mennyiségű folklórszöveg feltárásának és megőrkítésének. Hasonlóképpen előnyös a történelmi mondakorpusz szempontjából is, ha a nemzeti keretekben

folytatott folklorisztikai kutatások táji gyűjtemények összeállítására és jeles történetmondó egyéniségek repertoárjának a megörökítésére is régtől fogva törekedtek.

Noha a fenti tényezők a magyarság esetében egytől-egyig adottak vagy 1918-ig adottak voltak, korántsem ez a helyzet a legtöbb európai nemzet esetében (Európában, ezen az etnikailag, vallásilag, kulturálisan egyébként is rendkívül tagolt és sokszínű kontinensen). A felsorolt kritériumokat közelebbről is megvilágítva remélhetőleg szemléletessé válik, hogy miért is állítjuk mindezt. Egyelőre csupán az európai példánál maradva: a finnek, a balti népek önálló államisága alig száz éves, és noha történelmi hőseik nekik is vannak, az uralkodóik mind idegenek, akikről ha szólnak is mondák, az emocionális kötődés hiánya miatt virulens mondakörökké nem fejlődtek. A történelmi példák azt mutatják, hogy egy ország súlyát a földrajzi kiterjedésen kívül a demográfiai tényezők (Szegedi 2015) mindenkor meghatározták: minél nagyobb népességgel rendelkezett, annál nagyobb területre volt képes kiterjeszteni a fennhatóságát. A minél nagyobb terület feletti uralom a gazdasági erőforrások feletti rendelkezéssel is együtt járt, s egy nagy, népes és ezáltal potenciálisan gazdag ország háborús szituációban is hatékonyabb volt, mint a kicsik (voltaképpen ez volt a középhatalmi státuszú Magyar Királyság bukásának az oka az Oszmán Birodalom 15–17. századi európai terjeszkedése idején). Nagy kiterjedésű országban értelemszerűen több olyan helyszín lehetséges, amelyhez már csak a történelmi események miatt is társulhatott narratívumokba ágyazott, lokalizált történelmi emlékezet, s noha egy nép tehetségét és képzelőerejét, egyes népköltészeti műfajok iránti affinitását a népesség száma nem határozza meg (lásd finnek), általánosságban mégiscsak igaz, hogy egy több tízmilliónyi lakosú országban a szisztematikus folklórgyűjtés jó eséllyel több mondaszöveget tárhat fel, mint egy alig néhány százezer ember által lakott mikrorégióban.

Azt, hogy a történelmi monda (de még a hiedelemmonda is) ezer szállal kötődik a földrajzi helyekhez, aligha szükséges magyarázni. A lokalizálás e műfaj egyik legfontosabb, ha nem legfőbb műfaji ismérve – talán csak a modern mondák tekinthetők valamelyest kivételnek. Általános műfaji jellegzetesség tehát ez, amely a földkerekségen mindenütt érvényes, az eltérő geográfiai jellemzők, a különféle térfelszíni elemek azonban mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt jelentős mértékben differenciálhatják a helyekhez társított mondaregisztert. Nyilvánvaló, hogy egy hegyvidéki tájon a bizarr formájú sziklák, völgyhasadékok, barlangok által több a mondaihlető vizuális (és emocionális) tényező, mint egy füves sztyeppei síkságon. Aligha véletlen, hogy a magyar Alföldön a környező vidék fölé csupán néhány méterrel magasodó – természetes vagy mesterséges – halmokhoz az ott élők kiterjedt mondahagyományt társítanak. Síksági tájon, de még lankás dombvidékeken sem sarjadhatott volna olyan monda/mondakör, mint ami a Magas-Tátrához fűződik, ami a Tordai-hasadékot vagy a Szádelői-hasadékot övezi, s olyan bűn és bűnhődés típusú történetek is hasonlíthatatlanul kisebb számban, mint amelyek az isteni büntetésként (vagy egyéb okból) bekövetkező kővé válás eseteit ecsetelik. A különféle bányászmondák is jellemző módon hegyvidéki környezetben keletkeztek, a kincs-

mondák egy jelentős hányada (lásd kincses barlang) is ilyen tájakon igazán virulens, sőt még a törvényen kívülieknek is a hegyvidék az egyik legjellemzőbb menedékhelye, ám e tekintetben a magyar Alföld lápos-nádas vagy éppen pusztai környezete is releváns terep. A magyarság szállásterülete, s még inkább a több, mint ezer éven át létező történelmi Magyarország földrajzi változatossága és sokszínűsége a monda-hagyomány nagyfokú variabilitását is elősegítette, s e tekintetben a lehetséges helyspecifikus repertoárban mindössze a tenger nincs jelen, bár a Balaton ezt az űrt is pótolja némileg, s talán csak olyan lokalizált folklór tradíciók hiányoznak (például a vándorló tavak mondája: Balys 1936: 232–233, Rausmaa 1973: 72, Kerbelytő 1973: 116–119), melyek egy a Kárpát-medenceitől gyökeresen eltérő éghajlati viszonyok között jöttek létre.

Magyarország, a magyarság, a Magyar Királyság történelme túlzás nélkül állítható, hogy egyike a leginkább eseménydúsaknak az európai kontinensen. Egy keleti eredetű félnomád törzsszövetség, amely 1100 éve⁴ a Kárpát-medencét birtokba vette, és a sztyeppei népek közül egyedülként önálló államiséget teremtett, majd több mint fél évezreden keresztül regionális nagyhatalom volt. Az az eseménydús múlt, amely a magyarok történelmét jellemzi a honalapítástól Trianonig, a „kalandozásoktól” a tatárjárásig, a török hódoltságtól a szabadságharcokig, mély nyomot hagyott a magyar történelmi emlékezetben, és bár szelektív módon, de a nép történelmi tudatában is. (Vö. Dobos 1986: 122–132, 154–155.) Háborús időszakok persze minden európai nép életében voltak, ám kevés olyan példát említhetnénk, ahol a társadalmi kataklizmák sorozata hasonló mértékben és szinte folyamatosan meghatároz hosszú évszázadokat, vagy ahol az ott lakók a forradalomtól a vallásháborúig, a parasztlázadásoktól a polgárháborúig, az etnikai villongásoktól a világháborúig egyaránt érintve lettek volna.

A jelentős történelmi múlttal összefüggésben létrejött gazdag épített örökség általános európai sajátosság, bár nyilván e tekintetben is van számottevő különbség például Nyugat-Európa, illetve a Skandináv-félsziget vagy Kelet-Európa között. Kivált a török hódoltság következtében a középkori épített örökség a Kárpát-medence középső részein nagyfokú pusztulást szenvedett, de amit a folklór úgymond elvesztett a réven, megnyerte a vámon, hiszen a romok a történelmi mondákat ihlető tárgyi tényezők egyik legmarkánsabb csoportját alkotják (Papp 2000). Az a funkció, amit a mediterrán térségben a hellén vagy római romok, egy antik oszlop, amfiteátrum vagy vízvezeték jelentett e tekintetben, a magyar folklórban egy a pusztán magában álló csonkatorony, és legnagyobb számban a várromok töltötték be, elrejtett kincsekről, titkos alagutakról, vitézi cselekedetekről szóló, oda lokalizált mondák számára kínálva helyszínt és hátteret.

A hatodik pontban említett tényező Magyarország évezredek történetében folyamatosan adott volt, lévén, hogy etnikailag sohasem volt homogén ország, sőt, sajátos módon – kivált a török hódoltság megszűnését követően – mozaikszerű etnikai térszerkezet alakult ki a Kárpát-medence túlnyomó részén, ami együtt járt a különböző

4 Sőt, az újabb történelmi kutatások szerint valószínűleg még régebben: László 1978, Zsupos 2016.

eredetű, nyelvű, részben eltérő kultúrájú népek, néptöredékek kulturális javainak a közvetlen érintkezésen alapuló cseréjével, vagy legalábbis annak folyamatos lehetőségével. Európa nagyobbik részén ez nem így volt, vagy pusztán két szomszédos nép közötti interetnikus kölcsönhatásra korlátozódott. Az eltérő vallási szokások és kulturális modellek természetesen a népi kultúrára is kihattak, a mondahagyományt sem hagyva érintetlenül. A Kárpát-medence e tekintetben is unikális, hiszen a reformáció óta olyan vallási sokszínűség jellemzi, mint Európát sehol máshol. Mái ható kulturális konzekvenciái is vannak ama ténynek, hogy a különféle protestáns felekezetek jogállása törvényileg is kodifikálva lett a 16. századi Erdélyben, valamint hogy e régió, az Alföld déli sávja már évszázadok óta a nyugati és keleti kereszténység kontaktónájában terül el. Azokban a felekezetiileg homogén államokban (Európa országainak a többsége ilyen), ahol ez a vallási sokszínűség történelmi okokból nem jött létre, a vonatkozó néprajzi hagyományok is szegényesebbek. Valamelyes kivételt éppenséggel a mondahagyomány képez, hiszen a vallásos csodatörténetek, a kegytárgyakkal és ereklyékkel kapcsolatos mondák, a szentek és szentemberek narratív hagyományköre, a búcsújáró helyekkel kapcsolatos narratív tradíciók, a különféle jelenések narratívumai stb. csakis katolikus (és ortodox) közegben jöhettek létre – a magyarság esetében e felekezeti tényező is folyamatosan adott volt, sőt a reformáció előtti kulturális kódok egy része a hitújítást is túlélte, utalhatunk itt a Patrona Regni/Szűz Mária országa képzetkörre, vagy arra, hogy virulens és máig kontinuus Szent László-mondák gyűjthetők a 16. század derekán protestánssá vált vidékeken (Magyar 2004: 135–145, 2011 I.: 422–438).

A meséhez és balladához képest, amit általában a parasztság kulturális produktumaként értelmeznek, a monda társadalmi értelemben jóval szélesebb körben élő, ha nem univerzális műfaj. Noha elvitatathatatlannal a paraszti kultúra része, a társadalom minden rétege éltette, teremtette és hagyományozta – a vonatkozó szöveg-hagyomány jelentős részét illetően ma már kibogozhatatlan módon. Az anekdotán kívül ez az a narratív műfaj, amelyre az írott források, a nyomtatványok, és idővel a populáris közkultúra is jelentős hatást gyakorolt, indirekt módon a szájhagyományozó népi műveltséget is tovább éltetve, azt megtermékenyítve. Azokban az európai régiókban, ahol történelmi okokból sem jelentős számú köznemesség, sem polgárság, sem parasztpolgárság nem jött létre, a különféle szellemi javak társadalmon belüli áramlása is jóval korlátozottabb lehetett. Nem utolsó sorban az is nyilvánvaló, hogy a paraszti alfabetizáció a 18–19. században a vallásos tematika mellett az alsóbb néprétegek történelmi ismereteit befolyásolta a legintenzívebben (Keszeg 2008, Mikos 2010).

Míg a népköltészeti tárgyú érdeklődés, a folklór felfedezése Európa nyugati felén már a 18. század közepén kezdetét vette, Kelet-Közép-Európába ez a szellemi áramlat csak a 19. század elejére jutott el. Történetesen az idő-tényezőnek ez esetben nincsen különösebb jelentősége, hiszen e régióban – akárcsak Skandináviában, Kelet-Európában vagy a Balkánon – a 19–20. században még a maga virulens teljességében volt gyűjthető a népköltészeti hagyományok jelentős része, s mint azt a finn vagy balti példák mutatják, viszonylag későn és rövid idő leforgása alatt is tetemes mennyiségű folklóranyag kerülhetett be az e célból létrehozott archívumok-

ba. A tudatos archívumépítés és a népköltészeti gyűjtemények kiadása értelemszerűen kihatott e folklórhagyományok megőrkítésére, hiszen összeállítói mintát és irányt mutattak, s ha szűk szakmai körben is, de divatot teremtettek, továbbá alapot és fogódzókát a tudományos értelmezésekhez. Azokban az országokban, ahol ilyen tudománytörténeti előzmények csak szórványosan léteznek, ott az adatgazdagságot igénylő folklórkutatások is komoly nehézséggel néznek szembe.

A fentiekben csakis Európáról szoltunk, ám megállapításaink többségét Észak-Amerikára és az indoeurópai térségre is érvényesnek érezzük, továbbá Észak-Afrika és Ázsia mindazon országaira, ahol a történelem folyamán feudális jellegű államalakulat jött létre. Az utóbbi évszázadok európai kulturális impulzusait távoli földrészek népei felé értelemszerűen legfeljebb a kolonizáció közvetítette, ellenben a mediterrán térségben, Kisázsiaiában, a Kaukázusban, és közvetve távolabbi eurázsiai részekben a máig élő történeti monda hagyományra – legalábbis annak gyökereire és bizonyos szegmenseire – az antikvitás és a korai/bizánci kereszténység is számottevő hatást gyakorolt.⁵

Visszatérve e dolgozat konkrét témájához: a fenti tényezők (vagy legalábbis azok túlnyomó többségének) teljesülése esetén már „csak” egy nagyszabású, viszonylag koherens és rendezett, a műfaj modern főbb tematikus csoportját és tájilag az ország teljes területét (a nemzet teljes szállásterületét) reprezentáló archívum szükséges ahhoz, hogy a mondarendszerezés sikeres legyen. Ez persze nem csekély akadály, hiszen a folklórkutató számára a reprezentatív történeti monda archívum a felsorolt kritériumok megléte és teljesülése esetén sem biztos, hogy rendelkezésre áll, vagy ha létezik is, nem kellőképpen nagyszabású (erre a célra ugyanis egy néhány ezres szövegbázis kevés, alkalmatlan). Egészen a legutóbbi évekig ilyen reprezentatív archívum a magyar folklorisztikának sem állt rendelkezésére, azonban mivel az említett földrajzi-történelmi feltételek mindegyike adott volt, egy ilyen jellegű adatbázis létrehozása nem volt eleve reménytelen vállalkozás. A jelenleg 109700 folklórszövegből álló Magyar Történeti Mondák Archívuma – mint folklór adatbázis – négy fő pillérré épül, és amennyiben egy műfaji katalógus összeállítása a cél, a szisztematikus archívumépítés során ezek a „pillérek” más nemzetek mondakatalógusai esetében sem nélkülözhetők.

1. *Publikált mondák.* Kívánatos az, hogy egy történeti monda archívum tartalmazza a nemzeti nyelven megjelent összes mondai tárgyú vagy mondát is tartalmazó publikációt – a középkori feljegyzésektől (legendák, krónikák, egyházi évkönyvek, mirákulum-feljegyzések, szentté avatási jegyzőkönyvek aktái) egészen napjaink folklorisztikai és honismereti irodalmáig. A több száz folklórszöveget közreadó népköltészeti gyűjteményektől a csak egyetlen szöveget közlő hírlapi adatközlésekig. Tehát a könyvekben, folyóiratokban, országos vagy helyi újságokban publikált mondákat, függetlenül a szerző, a gyűjtő vagy a feljegyző személyétől (egy alapos nép-

5 Így például a Hét szent alvó legendájának törökországi és szíriai redakcióiról tartott előadást Hatice Kübra Uygur az ISFNR 2015. évi ankarai konferenciáján (*The Companions of Cave. Seven Sleepers according to Syriac narratives*).

rajzi bibliográfia nagy segítséget jelenthet ezekben az adatnyomozó kutatásokban). Érdemes továbbá áttekinteni a különféle helytörténeti kiadványokat és helyi kiadású falumonográfiákat is, hiszen majdnem minden ilyen kötetben szó esik a településhez fűződő mondahagyományról is.

2. *Kéziratos mondák.* Ide tartoznak mindazon publikálatlan mondagyűjtemények, melyek tudhatóan vagy vélhetően a különféle kéziratárakban vannak elhelyezve (lásd: múzeumi adattárak, egyéb folklór archívumok, egyetemi tanszékek kéziratárai, beleértve a folklór témájú disszertációkat és szakdolgozatokat, folklórgyűjtők magánarchívumai stb.). A tudományos cél ez esetben is a teljes körű számba vétel kell, hogy legyen.

3. *Publikált és kéziratos földrajzi név-gyűjtések.* Ezen gyűjtemények szerepe a történeti mondák feltárása és összegyűjtése terén nélkülözhetetlen, hiszen szinte nincsen olyan település, amelynek helynévanyagában ne lenne néhány, helyhez kötött, illetve helynévmagyarázó mondaszöveg. A különféle regionális/megyei/települési helynévgyűjteményeken túlmenően a falumonográfiák is többnyire tartalmaznak ilyen fejezetet, és számottevő kéziratos helynévgyűjtést őrizhetnek a múzeumi kéziratárak és az egyetemeken a nyelvészeti tanszékek is.

4. *Recens mondagyűjtések.* És végül, de nem utolsó sorban a célzott és recens mondagyűjtések. Bár Európa nyugati felén a tradicionális paraszti folklór gyűjtését illetően már a 19. században is behatároltak voltak, a 20. század második felétől pedig különösen azok a lehetőségek (részben ezzel is összefügg a modern monda kutatásának felfutása és divatja⁶), Közép- és Kelet-Európa országaiban a fáziskéséses történelmi fejlődés, a kommunista vasfüggöny miatti elzártság, a csak két és fél évtizede beköszöntő globalizáció miatt még a 20. század végén és az ezredfordulón is sikerrel volt gyűjthető a falusi népesség körében az a tradicionális népi epika, amely javarészt a 19. században élt emberek vonatkozó ismeretanyagával volt azonos, illetve volt annak csekély eltérésekkel a szájhagyomány által továbbélített öröksége. Hozzátehetjük persze, hogy ez utóbb említett európai régiókban is már ama bizonyos 24. óra folklórgyűjtéseiről beszélhetünk, ugyanis a mostani nyolcvan év felettiek az utolsó olyan generáció, amelynek tagjai még a hagyományos faluközösség és paraszti életrend erőszakos felszámolása, illetve fokozatos szétporladása előtt nőttek fel, azaz akik még a maga organikus közegében ismerhették meg azt a sok esetben több évszázada kontinuuus folklór ismeretanyagot, amely mára (sőt már az utóbbi évtizedek tekintetében is) passzív, nem funkcionális tudássá változott, azonban az idős emberek emlékezetéből még felidézhető volt.

E fent említett négy fő adatbázis-csoport számbavétele, ha Európa minden részében már nem is, de számos országában még most, a 21. század elején is lehetséges. Ha azonban a tudományos rendszerezés számára létrehozott archívum ezen pilléreinek az egyike is hiányzik, vagy a rendelkezésre álló folklórszövegek száma viszonylag csekély, nagy valószínűséggel az arra alapozott katalógus sem töltheti be majd a szerepét, ugyanis nem lesz tematikailag átfogó jellegű, reprezentatív és koherens.

6 Az alműfaj legfontosabb bibliográfiája és típusmutatója: Bennet–Smith eds. 1993, Brunvand 2002.

Szakirodalom

Aarne, Antti – Thompson, Stith

1961 *The Types of Folk-Tale. A Classification and Bibliography.* (Folklore Fellows Communications, 184.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Almqvist, Bo

2011 On first looking into af Klintberg's catalogue. *Folklore Fellows' Network* 40. (June) 21–27.

Azzolina, David S.

1987 *Tale Type- and Motif-Indexes. An Annotated Bibliography.* (Garland Folklore Bibliographies 12.) Garland Publishing Inc., New York–London.

Balys, Jonas

1936 *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas. Motif-Index of Lithuanian Narrative Folk-Lore.* Lietuvių Tautosakos Archyvo Leidinys, Kaunas.

Bennet, Gillian – Smith, Paul (eds.)

1993 *Contemporary Legend. A Folklore Bibliography.* Garland Publishing Inc., New York–London.

Bihari Anna

1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 6.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

Bray, Dorothy Ann

1992 *A List of Motifs in the Lives of the Early Irish Saints.* (Folklore Fellows Communications, 252.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Brunvand, Jan Harold

2002 *Encyclopedia of Urban Legends.* W. W. Norton & Company, New York–London.

Christiansen, Reidar Thoralf

1958 *The Migratory Legends. A Proposed List of The Norwegian Variants.* (Folklore Fellows Communications, 175.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Dégh Linda

1963 Az International Society dor Folk-Narrative Research antwerpeni alakuló ülése. A brüsszeli néprajzi konferencia. *Ethnographia* LXXIV. (1) 124–128.

Dobos Ilona

1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség.* Gondolat, Budapest.

Dömötör Tekla

1964 A mondakutatók nemzetközi értekezlete Budapesten. *Ethnographia* LXXV. (1) 166–167.

Granger, Byrd Howell

1977 *A Motif Index for Lost Mines and Treasures Applied to Redaction of Arizona Legends, and to Lost Mine and Treasure Legends Exterior to Arizona.* (Folklore Fellows Communications, 218.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Jason, Heda

2000 *Motif, Type and Genre. A Manual for Compilation of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing.* (Folklore Fellows Communications, 273.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Jauhiainen, Marjatta

1998 *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates.* (Folklore Fellows Communications, 267.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Kerbelytė, Bronislava

1973 *Lietuvių liaudies padavimų katalogas. Katalog litovszių narodnių predajnių. The Catalogue of Lithuanian Local Folk-Legends.* Lietuvos TSR Mokslų Akademija, Vilnius.

Keszeg Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* Egyetemi jegyzet. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Klintberg, Bengt af

2010 *The Types of the Swedish Folk Legend.* (Folklore Fellows Communications, 300.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

László Gyula

1978 *A „kettős honfoglalás”.* Gondolat, Budapest.

Magyar Zoltán

2004 *Kalotaszegi népmondák.* (Magyar Népköltészet Tára, V.) Balassi Kiadó, Budapest.

2005 A magyar történeti mondák katalogizálásnak kérdései. In: Vargyas Gábor – Berta Péter (szerk.): *Ethno-Lore XXII.* MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 345–386.

2007 Adottságok és lehetőségek a történeti mondák rendszerezésében. In: Vargyas Gábor – Berta Péter (szerk.): *Ethno-Lore XXIV.* MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 51–88.

2009 *Motif-Index of Legends of Early Hungarian Saints.* Gabriele Schäfer Verlag, Herne.

2010 *Az Árpád-kori szentek legendái. Motívum-index.* Kairosz Kiadó, Budapest.

2011 *Erdélyi népmondák I–II.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2013 Mondák a végső időkről. A magyar folklór eszkatológikus hagyományai. In: Berta Péter – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán – Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Ethno-Lore XXX.* MTA Néprajztudományi Intézet, Budapest, 138–196.

2015 A csodás képmás. Kegyeképekről szóló mondák a magyar folklórban. In: Fülemile Ágnes – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore XXXII*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 219–292.

2017a *Mátyás király narratív hagyományköre*. Balassi Kiadó, Budapest.

2017b Balika. Egy Torda-vidéki (ambivalens) népi hős hagyományköre. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézet – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 993–999.

2017c *A reformáció folklórhagyományja*. Kairosz Kiadó, Budapest.

Mikos Éva

2010 *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*. MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Budapest.

Papp Júlia

2000 „Vár állott, most kóhalom...” (A Querela Hungariae-toposz motívumai a 18–19. századi hazai romleírásokban.) *Irodalomtörténeti Közlemények* CIV. 115–128.

Rausmaa, Pirkko-Liisa

1973 A Catalogue of Historical and Local legends in the Folklore Archives of the Finnish Literature Society. In: Rausmaa, Pirkko-Liisa – Rokala, Kristina: *Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends*. (NIF Publications, 3.) Nordic Institute of Folklore, Turku, 63–108.

Simonsuuri, Lauri

1961 *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. (Folklore Fellows Communications, 182.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Szegedi László

2015 Szaporodási verseny. *Valóság*. (5) 24–37, (6) 22–46, (7) 77–91.

Thompson, Stith

1955–1958 *Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends* I–VI. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.

Uther, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* I–III. (Folklore Fellows Communications, 284–286.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Zsupos Zoltán

2016 *Honnan ered a székely írás?* Magánkiadás, Budapest.

Arhiva Legendelor Populare Istorice Maghiare.

Despre condițiile obiective ale unei baze de date a sintezei științifice

Sistematizarea și clasificarea științifică a legendelor istorice este o datorie mai veche a folcloricii maghiare și a celei internaționale. Studiul de față dorește să atragă atenția asupra acelor condiții obiective ale catalogării legendelor, fără de care realizarea unei sinteze științifice ar fi imposibilă. Autorul prezintă condițiile obiective, fără de care o arhivă a legendelor istorice, respectiv un catalog indexat nu poate fi realizat, sau dacă da, atunci ar rezulta ceva incomplet. Datorită diversității patrimoniului istoric și cultural maghiar, și drept urmare a bogăției inedite a materialului folcloric, o asemenea întreprindere științifică ar fi deosebit de relevantă în folcloristica maghiară, totodată ar fi importantă și de urmat și în sfera științifică internațională.

The Archive of Hungarian Historic Folk Legends.

On the Objective Circumstances of the Data Base of a Scientific Synthesis

The systematization of historic folk legends is an older debt of both Hungarian and international folkloristics. The present study attempts to draw the attention towards the objective conditions of classification, without which the making of a scientific synthesis is impossible. The author points out all those objective circumstances, without which a representative folk legend archive and index cannot be done, or if it is done, the result will be ambiguous. Because of the diversity of Hungarian historical and cultural heritage, consequently the unique richness of Hungarian historic legends, such a scientific attempt would be of great relevance in the Hungarian scientific sphere, but also of great importance and initiating for the international one.